

In dit nummer onder andere:

Vijf minuten aandacht werkt beter dan een pil

'Ik popel om mijn draad weer op te pakken'

Complementaire gezondheidszorg op het blok

bij het omslag

Kamille (*Chamomilla recutita*)

Margrietten, madeliefjes en kamille. Hun geel met witte bloempjes roepen in mij altijd een gevoel op van reinheid en onschuld. En wellicht ook om deze reden kan ik niet aan deze bloemen denken zonder het groen erbij te betrekken. Wat is een madeliefje zonder gras? Een margriet zonder steun van omringend groen? Wat blijft er over van het beeld van kamille als je haar fijn vertakte bossige groen weg zou denken?

Kamille groeit bij voorkeur op droge verharde gronden, zoals, bij ons, langs weg- en akkerranden. Het is altijd weer verbazingwekkend om op zo'n tot barstens toe verdroogde en verharde grond frisgroene fijnbesnaarde rozetje van pas gekiemde kamille te zien staan. Al in een vroeg stadium van de groei begint de kamille zich luchtig te vertakken. Het lijkt een gebaar van bevrijding. Het plantje lijkt zich in de lucht op te willen lossen. Deze verfijning zet door tot in de bloemvorming. In de bovenlaag van het wolkige groen verschijnen talloze geel met witte bloempjes. De gele bloemhartjes hebben de lucht letterlijk naar binnen gehaald in de kleine holte die ze hebben gevormd. De witte lintblaadjes vormen er een dertel kransje omheen. Kamille zoekt lucht, vindt lucht en brengt lucht. Ook wat betreft haar werking op de mens. Een kamillestoombad brengt lucht terug in dichtgeraakte holtes. Kamillethee verlicht en verlucht een vastgeraakt darmproces. Alleen al het aanzien van een wuivend veld met die tere kamillebloempjes kan opluchting brengen in mindere tijden. Wat mij betreft kan kamille geen kwaad doen.

Jan Graafland

Illustratie: Anne Müller

in dit nummer

- Vijf minuten aandacht werkt beter dan een pil* 3
- 'Ik popel om mijn draad weer op te pakken'* 6
- Complementaire gezondheidszorg op het blok* 9
- Column: waarde* 12
- Nieuwe hoofdredactie* 14
- Saamhorig versus voordelig* 14
- Werk aan de winkel* 16

colofon

6e jaargang, nr. 3, juli 2010

Hoofdredactie Petra Essink en Michel Gastkemper.

Redactie Corrian Hukema, Thom Kloes, Mieke Linders, Aad Meijer en Diederick Sprangers.

Redactiesecretariaat Stationsstraat 79G, 3811MH Amersfoort, redactie@antroposana.nl

Omslag foto Jan Graafland, Weleda Nederland.

Logo Wilfried Nauta.

Vormgeving en druk Zijlstra Drukwerk, Rijswijk.

Oplage 8.000 exemplaren.

ISSN 1574-8723.

Advertenties 06 486 237 41, adverteren@antroposana.nl.

Antroposana wordt verzonden in afbreekbaar biofolie, mede gefinancierd door Zijlstra Drukwerk.

© 2010, Antroposana, Amersfoort, alle rechten voorbehouden.

Het tijdschrift Antroposana is het ledenblad van Antroposana – landelijke patiëntenvereniging antroposofische gezondheidszorg

Secretariaat: Stationsstraat 79G, 3811 MH Amersfoort, T: 033 422 65 42

(ma t/m do 9-13u), E: leden@antroposana.nl, W: www.antroposana.nl

Het lidmaatschap van de vereniging kost € 25,00 per jaar en wordt steeds stilzwijgend met een periode van een jaar verlengd.

Opzegging schriftelijk aan bovenstaand adres, vóór 1 december.

Vijf minuten aandacht werkt beter dan een pil

Mieke Linders

Een blik op antroposofische verpleging en verzorging

Antroposofische verpleegkundigen vervullen een voortrekkersrol. Zij zijn als aparte beroepsgroep officieel erkend en opgenomen binnen de beroepsvereniging van algemene verpleegkundigen en verzorgenden in Nederland. Mieke Linders sprak met drie antroposofisch verpleegkundigen over hun praktijk in het noorden van het land.

12 mei, op de geboortedag van Florence Nightingale, werd de jaarlijkse *Dag van de Verpleging* gevierd. In dezelfde tijd werden de resultaten gepubliceerd van de enquête die zorgverzekeraar Menzis, samen met de V&VN (de beroepsvereniging voor verpleegkundigen en verzorgenden in Nederland) hield onder ruim vierduizend werkenden in de zorg. De ondervraagden constateerden dat te weinig geld voor de zorg beschikbaar is, dat een te hoge werkdruk heerst en er te veel werktijd (veertig à vijftig procent) aan administratie besteed wordt. En dat terwijl de vraag

naar zorg toeneemt. De V&VN ziet een belangrijke oplossingsrichting in meer autonomie voor de verplegende en verzorgende en meer ruimte om hun werk te doen zoals zij dat willen. Hoe is het bij de V&VN afdeling Antroposofische Zorg? Een gesprek met drie antroposofisch verpleegkundigen over hoe zij hun werk doen en ervaren. En een blik op Stichting Plegan die een antroposofische opleiding en cursussen biedt.

José Bokseveld:
'Patiënten op hun "gezonde deel" aanspreken'

Opleiding en cursussen van Plegan

Stichting Plegan verzorgt cursussen en een opleiding voor verplegenden en verzorgenden op antroposofische grondslag. De naam is afgeleid van het oud Germaanse woord 'plegan', dat verzorgen, plegen betekent. Antroposofische verpleegkunde is geen specialisatie, maar een verdieping van het vak. Net als dit bij de artsen het geval is bouwt ze voort op een reguliere beroepsopleiding. De opleiding in deeltijd, na de oriëntatiecursus van tien maal een dag per week, neemt anderhalf jaar in beslag. Het volgen van nascholing en bijhouden van het antroposofisch vakgebied wordt in het beroepsprofiel als eis gesteld omdat een verpleegkundige niet als volleerd wordt gezien na de opleiding. Plegan combineert de moderne inzichten van de medische wetenschap met het antroposofische mensbeeld. Praktische vaardigheden, kennis en technieken gaan samen met een inzicht in het wezen van de individuele mens.

Ik tref José in Ilmarinen in Groningen, het heilpedagogisch instituut waar ze werkt met kinderen, jong volwassenen en volwassenen. Haar thuisbasis is Leeuwarden waar ze een eigen praktijk heeft. Ze leerde de antroposofie kennen tijdens een keuzestage waar ze werkte met mensen met een psychiatrische stoornis. Na haar HBO-V werkte ze in de Zeylmans van Emmichovenkliniek en vervolgens tien jaar in de Bernard Lievegoed Kliniek. Ook was ze werkzaam in de reguliere psychiatrie. Daar was het haar hoofdtaak om naast de patiënten te staan, hen op hun 'gezonde deel' aan te spreken.

In de antroposofische klinieken werden naast de reguliere medicijnen antroposofische geneesmiddelen en therapieën gegeven. Dat zag ze als een duidelijke meerwaarde. Zoals voor het slapen een voetinwrijving doen. José: 'Dat kost ongeveer vijf minuten tijd, iets meer dan een pil, maar het leverde wel op dat de patiënten zelfstandig leerden inslapen, beter doorsliepen en geen bijwerkingen hadden.' Ook was het gesprek belangrijk in de begeleiding en de terugblik op de dag. De mensen werden als meer gezien dan alleen ziek. Door positieve impulsen en een goed voorbeeld te geven werd het gezonde deel in hen wakker geroepen. 'Door de goed verzorgde tafel, de gezonde voeding, de prettige omgeving, het programma en de kunstzinnige

'Wat je zelf hebt doorgeworsteld kun je doorgeven aan een ander'

therapie werden de bewoners (ze verbleven er zes weken) als het ware in het een ritme gelokt. Het was het totaal van al het gebodene wat werkte, ook de gezamenlijkheid, de ontmoeting, het menselijke contact.'

José kijkt terug op die tien jaar psychiatrie als een intensieve tijd die om begrenzing vroeg en haar leerde daarmee om te gaan. Ze stapte over naar het therapeuticum in Arnhem waar ze drie jaar bleef en in de praktijk kon ervaren hoe geneeskrachtig de uitwendige therapie kon zijn. José: 'Deze therapievorm is gebaseerd op het waarnemen via de huid. Het kamille-buik-kompres wordt bijvoorbeeld veel gebruikt om "in de buik" te komen. Bij baby's werkt zo'n kompres ontkrampend.' In het therapeuticum werd individueel gewerkt en ook samen in de patiëntenbesprekingen. 'Bij het observeren van een patiënt dient alles meegenomen te worden, hij of zij dient "gezien" te worden.'

José heeft naast de antroposofisch verpleegkundige opleidingen van Plegan zichzelf geschoold via de antroposofische literatuur en door de levensweg die ze is gegaan. Wat je zelf hebt doorgeworsteld kun je doorgeven aan een ander! Ze betreurt het dat een aantal antroposofische middelen van Wala en Weleda die zo goed werken nu moeilijk verkrijgbaar zijn. Ze memoreert hoe kostenbesparend de antroposofie werkt. Werkdruk wordt door het dragen met elkaar en de bevoegenheid minder zwaar.

Pauli van Engelen:
'Tijd nemen en wat er gebeurt verinnerlijken'

In een mooie lichte thuisituatie vindt het gesprek plaats met Pauli. Ze werkt ruim twintig jaar op het Therapeuticum Lemninkäinen in Groningen, nu nog een dag per week, en geeft er daarnaast meditatiecursussen. Samen met de arts Joop van Dam schreef ze een werkboek over planten met een geneeskrachtige werking. Tijdens haar opleiding HBO-V kwam ze via een klassiek homeopaat in contact met de antroposofie. Hij vertelde haar van het vierledige mensbeeld. Ze werd nieuwsgierig, ging boeken lezen, waaronder Rudolf Steiners 'De weg tot inzicht in hogere werelden' en schreef haar eindschrijftje over de antroposofische verpleging. Op de Zeylmans van Emmichovenkliniek werd ze

vervolgens aangenomen. Ze was toen 21 en werkte er drie jaar met overgave. Het werk, waaronder veel palliatieve zorg, vroeg veel van haar en 'trok haar naar buiten'. Ze moest nog leren om meer tijd te nemen om alles wat gebeurde te verinnerlijken. Dit in tegenstelling tot het 'zich proberen af te sluiten en de dingen buiten je houden', wat meer gangbaar wordt geadviseerd. We praten over de recente enquête van zorgverzekeraar Menzis. Pauli vindt het niet terecht de lijn tussen de antroposofische verzorging en de reguliere te scherp te trekken. Ze weet hoeveel 'kanjers' er in de reguliere verpleging werkzaam zijn. Ze zegt beslist: 'Reguliere verpleegkundigen zijn, net als wij, op zoek naar verdieping van hun werk.'

Ze haalt een eerder onderzoek van Menzis aan waaruit bleek dat de antroposofische zorg kostenbesparend is ten opzichte van de reguliere. Het therapeuticum in Groningen heeft dan ook een goede samenwerking met deze zorgverzekeraar. Maar om de antroposofische of complementaire zorg in te passen in een standaardziekenhuis is lastig. Pauli: 'Ik nam deel aan een complementaire werkgroep bij het UMCG (Universitair Medisch Centrum Groningen, red.) en merkte hoe moeilijk het in deze tijd is om jezelf zonder hoogdravende beloftes te presenteren. Het "subtiele" wordt niet ontvangen, terwijl dat het beste werkzaam is. Dat is vooral het met bewustzijn een verbinding leggen met dat wat je ontmoet. Maar ook de spiegel die het werk biedt in het eigen levensproces.'

Ze merkt hoe er soms binnen de antroposofie veel wordt teruggekeken en hierdoor voorbij wordt gegaan aan vernieuwing die in deze tijd voor meer aansluiting zou kunnen zorgen.

De uitdaging is om in het werk de antroposofie eigen te maken, een eigen kleur te geven. Ze constateert dat uitwendige therapie van oudsher bij een beperkt aantal huisartsen populair is. Het hebben van een eigen verpleegkundige praktijk is nieuw. Op diverse plaatsen in Nederland worden nu wel antroposofische verpleegkundigen bij de thuiszorg gevraagd om iets van hun kennis binnen die setting te ontwikkelen.

Charles Lycklama à Nijeholt:
'Ook patiënten vragen om alternatieve mogelijkheden'

Aan de tuintafel in een bloeiende tuin in Assen vindt de ontmoeting met Charles plaats. Hij voert het secretariaat van de Stichting Plegan. Na de opleiding tot antroposofisch verpleegkundige kan men lid worden van de vereniging voor V&VN-AZ. Elk jaar vindt nascholing plaats waarmee men de registratie als antroposofisch verpleegkundige behoudt. De AZ (Antroposofische Zorg) kent een kwaliteitsregistratie door de V&VN. Charles schat dat 150 à 175 verpleegkundigen lid zijn van de vereniging. Er zijn ook verpleegkundigen werkzaam in de reguliere zorg die de opleiding als persoonlijke ontwikkeling volgden. Niet alle antroposofische verpleegkundigen behouden hun registratie als antroposofisch verpleegkundige.

Zelf deed hij een studie tot leraar biologie en vervolgens de inservice verpleegkundige opleiding HBO-B (psychiatrie). In 1999 volgde de oriëntatiecursus AZ en in 2001/2002 de voortgezette opleiding verpleegkunde en antroposofie. Het duurde zeven jaar voordat er een passende vacature bij Arta Verslavingszorg (Lievegoed Zorggroep) voor hem vrij kwam. Daar werkt hij nu drie jaar op de afdeling Hamingen (sinds kort: Arta-Noord) en Arta nazorg Meppel. Eerder was hij werkzaam bij de GGZ Drenthe. Charles: 'Daar heb ik de antroposofie kunnen uitdragen in alle openheid. Er was een voedingsbodem voor mijn deskundigheid.'

'Ik ben vaak verbaasd over het regeneratievermogen van een ziek lichaam'

Een enkele keer werd ik door artsen, psychiaters en psychologen gevraagd naar mijn visie vanuit de antroposofische zorg. Ook patiënten vroegen om alternatieve mogelijkheden.' Hij kon er enkele klinische lessen geven, met name het toepassen van de voetinwijving. 'Het is nu de tijd voor de antroposofie om naar buiten te treden', aldus Charles. In Hamingen, bij Meppel, het introductie- en motivatiecentrum

van Arta Noord, werkt hij als enige verpleegkundige en doet er zowel de psychische als de somatische begeleiding. 'Na zes tot acht weken wordt besloten of een patiënt naar de Witte Hull gaat in Zeist, waar in de behandeling de biografie centraal staat – de weg naar binnen. De patiënt kan ook doorgaan naar de AanZet in Zeist waar patiënten leren door middel van ervaring – de weg naar buiten.' De nazorg wordt behalve in Meppel ook in Driebergen, Zeist en Amersfoort aangeboden. De meeste bewoners zijn tussen de 25 en 45 jaar. Alle soorten van verslavingen komen binnen. Charles: 'Hun ik is "ver weg", ze worden geleefd door de voor hen slechte gewoonte of door het middel dat ze gebruiken. De nadruk in de behandeling ligt in het versterken van het ik. De wil tot genezen wordt er geprikkeld, een toekomstperspectief kan opnieuw als reëel worden ervaren. Het totaal van het aanbod, van het programma zorgt ervoor dat de vitaliteit toeneemt. Met het verse biologische eten, deels uit eigen moestuin, vang je al heel wat problematiek weg. Meer dan het rationelere "structuur aanbrengen" werkt het antroposofische ritme genezend en opbouwend voor het levenslichaam. Ik ben vaak verbaasd over het regeneratievermogen van een ziek lichaam.'

Veel verpleegkundigen dreigen het contact met het werk, met de mens te verliezen, meent Charles. Zelf heeft hij gemerkt hoe hij vergeleken met zijn eerdere reguliere werkplekken de patiënt nu veel meer kan zien en behandelen als individueel mens. Hij heeft meer instrumenten in handen gekregen, de eigen scholingsweg niet in de laatste plaats. De doelgroep bij Arta is dan ook behoorlijk confronterend. Maar ook het werken met de vier elementen en de individuele verbinding die wordt aangegaan met planten ervaart hij als een verrijking ●

Websites: www.antroposofische-zorg.nl en www.plegan.nl
Jose Bokseveld, Leeuwarden, www.thermodoron.nl, (058) 26 63 664
Pauli van Engelen, Therapeuticum Lemninkäinen, Groningen, (050) 31 24 052, of privé (050) 57 35 639
Charles Lycklama, Praktijk voor uitwendige therapie, Assen, charleslycklama@home.nl, (0592) 85 34 62

‘Eenmaal thuis wil ik goed voor mijzelf gaan zorgen’

Aad Meijer

Hoe ervaren deelnemers de behandeling op De Dam? De Dam, een afdeling van de Bernard Lievegoed Kliniek in Bilthoven, is voor mensen met problemen die tegelijk het gebied van psychiatrie én verslaving bestrijken. De instelling is onderdeel van de Lievegoed Zorggroep.

Dam kamer deelnemer

Als je stuurloos en verslaafd bent, wordt je leven vaak een labyrint waarin je de weg kwijtraakt. Op zoek naar hulp kun je op De Dam terecht. Het leven op De Dam is erop gericht om het roer weer in eigen hand te krijgen. Een van de pijlers in de behandeling is de zogenoemde beeldvorming. Wat is de werkelijke moeilijkheid, welke onderliggende oorzaken spelen er? Eerst moeten echter de nijpendste persoonlijke problemen, waardoor zaken steeds weer in het honderd lopen worden opgelost. Een juiste diagnose in deze persoonlijke levensloop vormt de basis voor een succesvolle behandeling. De directe ontmoeting met andere mensen is een belangrijke factor. De deelnemer stapt binnen in een werkgemeenschap

van een behandelend psychiater, begeleiders, therapeuten en de deelnemers. Het dagprogramma brengt rust en regelmaat: je boetseert, doet mee met euritmie en tekent naar de waarneming. 's Middags werk je in de keuken, de tuin of de mozaïekwerkplaats. Dit alles vindt vooral in groepsverband plaats. De ervaring leert dat het signaleren van verslavingsgedrag bij uitstek gebeurt door andere verslaafden. De groep vormt daarom een ideale leeromgeving. Naast het groepsprogramma volgt elke deelnemer eigen individuele behandelingen. In de loop van deze periode die zes weken in beslag neemt, worden de deelnemers zichtbaar voor zichzelf, voor elkaar en vormt zich in de teambesprekingen een rijk beeld van elke deelnemer. Hieruit kristalliseert zich een diagnostisch beeld. Op basis daarvan wordt een persoonlijk behandel- en medicatieplan met elke deelnemer opgesteld. Hieronder laten we enkele deelnemers zelf aan het woord over hun ervaringen met het Dam-programma.

Theo: ‘Ik popel om mijn draad weer op te pakken’

‘Na zeven maanden in een psychiatrische kliniek kwam ik op De Dam terecht. Mijn oom kende de Lievegoed Kliniek. Ik moest wel enkele maanden wachten. Er zijn op De Dam maar 12 tot 14 plaatsen. Ik zie mijn verblijf hier als een nabehandeling en popel om mijn eigen draad weer op te pakken met wonen en werken. Pas in de vierde week kwam ik mijzelf écht tegen. Ik vond het moeilijk met lege momenten om te gaan. Ik heb in een “vorig leven” lange tijd cocaïne gebruikt. Een foute keuze. Ik heb geluk gehad, ik had een engeltje op mijn schouder, zeg ik wel eens. Ik heb mijn huis nog en heb geen schulden. Experimenteren met drugs heb ik achter mij gelaten. Mijn geest is weer terug. Wat het belangrijkste is op De Dam is het dagritme, het bezig

zijn. Ik heb het “Lichtpuntje” gehad, de therapie waarin je mozaïeken maakt. Nu werk ik in de moestuin. We eten hier van wat de tuin oplevert. Ook wil ik nog in de keuken werken: voorbereiden van de gemeenschappelijke maaltijden. Eenmaal weer thuis wil ik goed voor mijzelf gaan zorgen. Wat ik wel eens mis is sportief bezig zijn. We wandelen mij niet vaak genoeg. Soms verveel ik mij. Dan moet ik mijzelf bezighouden.’

‘Later wil ik moeder worden en naar Friesland verhuizen’

Anouk:

‘Op zoek naar persoonlijke aandacht voor de mens’

‘Vanaf mijn vijftiende ben ik regelmatig in therapie geweest. Twee jaar was ik verslaafd aan cocaïne. Eerder heb ik wel een opleiding afgerond: SPW. In mijn stage leerde ik de heilpedagogie kennen in de Zonnehuizen. De herinnering aan die tijd heeft mij vorig jaar naar De Dam geleid. Ik kwam in de reguliere GGZ namelijk niet verder. Vorig jaar bereikte ik het absolute dieptepunt in mijn leven: ik had geen huis, geen werk, geen vrienden en was verslaafd. Toen ging ik op zoek naar die persoonlijke aandacht voor de mens, die ik in de Zonnehuizen had leren kennen. Nu zit ik hier al weer twee maanden. Aan het einde van de vierde week werd ik 's nachts plotseling héél ziek. Fysiek leek alles in orde. Mijn bloeddruk, hartslag en ademhaling waren goed. Samen met de psychiater kwam ik tot de conclusie dat ik weinig “huid” heb. Alle stemmingen en gebeurtenissen liet ik maar binnen zonder dat ik mij afsloot. Na die nacht is mijn programma aangepast en kreeg ik meer rustmomenten. Verder gebruik ik een huidolie op basis van turf om mijn lijf beter te leren afsluiten. Ook moet ik twee keer per dag wandelen. Ik voel mij hier nu op de goede weg. Morgen heb ik een intakegesprek bij zorgboerderij de Hoge Born in Wageningen. Ik hoop dat ik daar het nazorgprogramma kan volgen. Later wil ik moeder worden en naar Friesland verhuizen.’

Jurriaan:

‘Je ontwikkelt hier een gevoel van zorg voor jezelf’

‘Wat ik een sterk punt vind, is de persoonlijke aandacht. Je ontwikkelt in het leven hier langzaam een gevoel van zorg voor jezelf. Een gevoel dat ik als dakloze lange tijd kwijt was. Op De Dam is aandacht voor mijn persoonlijke zaken. Zo was ik gewend mijn antipsychotica als maandelijks depot te krijgen (geneesmiddel met lang aanhoudende werking, red.). Nu neem ik elke dag mijn medicijnen en ben ik mij veel meer bewust dat ik medicijnen gebruik. Ik zit hier nu zeveneneenhalve maand en

sta op de wachtlijst voor De Kraal, het beschermd-woonproject van Arta. Dat kan maanden duren. Het beschermd wonen is voor mij een logische stap. Veel relaties van vroeger hadden met drugs te maken. Die heb ik laten vallen. Ik wil een nieuwe vriendenkring opbouwen. Ik werk als vrijwilliger op Eikestein, een biologisch-dynamische tuinderij. Ik bleek feeling te hebben voor het tuinwerk. Ik houd van dat graaien in de aarde en van hoe alles groeit en verandert. In de winter ga ik bij Abrona voorlezen bij ouderen. Ik heb gekozen voor begeleid wonen van Arta. De Kraal wordt begeleid door oud-Artanen. Die lui kennen het klappen van de zweep en weten hoe je clean kunt blijven.’

Jeroen: ‘Ik leer vooral beter kijken en tot rust komen’

‘Drie weken ben ik nu op De Dam, opgenomen na een psychose. Ik ben hier vanaf het eerste moment goed opgevangen, met een persoonlijk behandelplan. Het eerste deel van het programma duurt zes weken. Ik ben aan het afbouwen van enkele middelen die ik lange tijd heb gebruikt. Nog steeds is er nawerking van Haldol, een antipsychoticum. Als je dat slikt kun je nauwelijks nog normaal spreken. Ik gebruik nu nog Seroquel en slaapmiddelen in een afnemende dosis. Ik moest erg wennen aan leven in een groep. Wat ik vooral leer is: beter kijken en tot rust komen. Als het mij te druk wordt, trek ik mij terug op een kamer die ik deel met een maat. Van de therapieën vind ik het werken met speeksteen het leukst. Ik heb een technische opleiding gevolgd en heb daarna ook gewerkt. Mijn arm ging slijtage vertonen, zodat ik aangepast werk heb gekregen. Toen het slechter met mij ging, kon ik niet stoppen met blowen. Na enkele weken ambulante zorg wil ik mijn werk weer oppakken’ ●

(In verband met de privacy zijn namen veranderd.)

Complementaire gezondheidszorg op het blok

Michel Gastkemper

Twee jaar geleden kwam het internationaal gezaghebbende boek *Trick or Treatment? Alternative Medicine on Trial* van Simon Singh en Edzard Ernst uit. Dit sindsdien veelbesproken boek over Complementary and Alternative Medicine (CAM) heeft grote invloed op de publieke opinie over niet-reguliere geneeskunde. De auteurs zijn er, zacht gezegd, niet erg gunstig over. Reden te over om de lector Antroposofische Gezondheidszorg aan Hogeschool Leiden, Erik Baars, om een reactie te vragen. Wat te doen: negeren, schelden, terugvechten? En hoe dan?

Erik Baars, die eind dit jaar een nieuwe periode van vier jaar als lector Antroposofische Gezondheidszorg aan Hogeschool Leiden ingaat, haalt de dikke pocket uit zijn tas en komt

direct tot de essentie. 'Kort samengevat komt het erop neer, dat deze heren hierin de vloer aanvegen met CAM (complementaire en alternatieve geneeskunde, red.). Singh is een

Het boek *Trick or Treatment* van Singh en Ernst

***Trick or Treatment? Alternative Medicine on Trial* kwam in 2008 uit bij de New Yorkse uitgever Norton. Het is geschreven door de Britse wetenschapsjournalist en natuurkundige Simon Singh, samen met de arts en voormalig homeopaat Edzard Ernst. De van oorsprong Duitse Ernst is de eerste professor voor complementaire geneeskunde ter wereld, aan de universiteit van Exeter. Al meer dan tien jaar doet hij daar onderzoek naar de resultaten van alternatieve en complementaire geneeskunde. Alternatieve geneeskunde betekent vervangend voor de universitair geaccepteerde geneeskunde, dus in plaats van, terwijl complementair betekent aanvullend op deze geneeskunde, dus ernaast. Ernst schreef eerder *The Oxford Handbook of Complementary Medicine*. Hij is opgeleid als homeopaat en heeft als homeopathisch arts gewerkt in een homeopathisch ziekenhuis in München. In *Trick or Treatment* worden acupunctuur, homeopathie, chiropraxie en kruidengeneeskunde gedetailleerd beschreven. Van alle vier behandelwijzen wordt de geschiedenis uitvoerig weergegeven. Een beschrijving van de praktijk en het gebrek aan bewezen werkzaamheid volgen. Als noodzakelijke bewijskracht worden dubbel geblindeerde, gerandomiseerde**

proeven met een controlegroep en meta-analyses beschouwd. Tot slot worden dertig complementaire of alternatieve behandelingen in het kort besproken, die er slecht afkomen, omdat mogelijk voordeel volgens de auteurs door zeer veel nadelen teniet wordt gedaan. Over *Trick or Treatment* schreef de bekende scepticus, medicus en biochemicus Piet Borst in NRC Handelsblad: 'In dit dikke boek legt prof. Ernst eerst uit hoe je er achterkomt of een behandelwijze werkt of niet en hoe je het kaf (alternatief) van het koren (evidence-based geneeskunde) scheidt. Vervolgens past prof. Ernst de criteria voor evidence-based geneeskunde toe op het bonte palet aan alternatieve behandelmethoden. Wat blijkt? De werkzaamheid van alternatief is niet aangetoond. (...) De essentie van de analyse van prof. Ernst is dat wij bijna de hele alternatieve handel bij de vuilnisbak kunnen zetten, inclusief de homeopathie.' Het boek is opgedragen aan Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Charles of Wales, een enthousiast bepleiter en propagandist van de niet-reguliere geneeskunst. In Engeland speelt dit boek een gezaghebbende rol, tot in de debatten tussen politici in het parlement over de gezondheidszorg, bijvoorbeeld inzake wetgeving en bekostiging.

wetenschapsjournalist en Ernst is 's werelds eerste professor voor complementaire geneeskunde. En hun boek heeft inmiddels een belangrijke wetenschappelijke en maatschappelijke status verkregen.'

Hoe daarop te reageren?

Erik Baars: 'We moeten in de complementaire geneeskunde iets doen met de boodschap van dit boek. De vraag is namelijk op zichzelf legitiem: "wat zijn de bewijzen van de werkzaamheid van complementaire geneeskunde?" De auteurs stellen dat we steeds betere methoden hebben om na te gaan of iets werkt of niet. Die moeten dus ook voor CAM gebruikt worden. Singh en Ernst kiezen voor de term "alternatieve geneeskunde": vormen van gezondheidszorg die door gebrek aan bewijs niet geaccepteerd zijn door de *mainstream* geneeskunde en die biologisch onaannemelijk zijn. Ze stellen de vraag naar de waarheid en brengen daar veel onderzoek voor bij elkaar. Dit passen ze toe op vier alternatieve hoofdstromingen: acupunctuur, homeopathie, chiropraxie en kruidengeneeskunde. De rest wordt kort afgehandeld, de antroposofische zorg krijgt bijvoorbeeld maar één bladzijde. De rode draad van hun betoog is dat complementaire gezondheidszorg biologisch onaannemelijk is. Over homeopathie zeggen ze bijvoorbeeld dat er niks in zit. En over acupunctuur dat de levenskracht of *Chi* nooit is gevonden. Er zijn veelal te

'Bij Singh en Ernst is alles kaf en geldt niets als koren'

weinig methodologisch goede studies en bij die studies die wel goed zijn, wordt weinig of nauwelijks effect aangetoond. En het effect dat wordt gevonden, is in de meeste gevallen, volgens de auteurs, slechts naar alle waarschijnlijkheid een placebo-effect. Dan benadrukken ze sterk de gevaren. Een belangrijk gevaar is: alternatief houdt mensen af van bewezen zorg en behandeling. En ten slotte kan, volgens de auteurs, het vele geld dat wereldwijd wordt besteed aan complementaire vormen van gezondheidszorg bijvoorbeeld beter worden gebruikt voor meer verpleegkundigen in het ziekenhuis. "Waarom gebruiken mensen die alternatieve zorg eigenlijk?", vragen Singh en Ernst zich vertwijfeld af.

Ze geven toe dat er een paar uitzonderingen zijn waarvoor wel voldoende bewijs is: acupunctuur (bij hoofdpijn) en het Sint Janskruid bij depressie.'

Foto: Marianne Willems

Kaf versus koren

Erik Baars haalt adem, alsof hij onder een koude douche vandaan komt. Maar dan volgt op een lichtere toon: 'Ik wil niet uitsluiten dat ze echt een aantal stappen hebben willen zetten. Ik zie bij professor Ernst een biografische lijn waarin dit past. Hij heeft in het verleden als arts een tijd lang ook complementair gewerkt en is toen over deze praktijk teleurgesteld geraakt. Nu wil hij het kaf van het koren scheiden. Maar bij hem is alles kaf, er is geen enkel koren. Singh en Ernst staan alleen algemeen erkende bewijzen toe. Pas als je die hebt, valt je handelen automatisch onder reguliere geneeskunde, al verschilt het mensbeeld. Het heeft me verbaasd dat er op dit boek, voor zover mij bekend, geen systematisch wetenschappelijk antwoord is gekomen, een publicatie waarin verantwoord weerwoord gegeven wordt. Over het boek zelf, er vallen me een paar dingen op. Eén: misschien willen ze toch gewoon het beste voor de patiënt, en hebben ze geen verborgen agenda. Twee: ze gebruiken de term "alternatief" in plaats van "complementair"; dat gaat voorbij aan bijvoorbeeld de antroposofische benadering, die juist preventief en curatief de gezondheid bevorderende benadering wil toevoegen aan de *mainstream* geneeskunde. Drie: wat ze "biologisch onaannemelijk" noemen, komt voort uit een reductionistisch wereldbeeld. Vier: hun aanname is dat *Evidence Based Medicine* het beste is wat er bestaat voor de patiënt.'

Welke kanttekeningen zou jij willen plaatsen bij hun aannames?
Erik: 'Ik mis de wetenschappelijke reflectie op verschillende aannames onder hun betoog. Wetenschappelijke kritiek op het

reductionisme is goed mogelijk. Uit tal van wetenschappelijk onderzoeken blijkt dat we de organisatie van de materie in organismen niet goed mechanistisch kunnen begrijpen en verklaren. Daarnaast bestaan er tussen de reguliere en complementaire behandeling fundamentele verschillen, die vaak onvoldoende in het onderzoek meegenomen worden.

Een pilletje slikken helpt. Maar zonder dat pilletje keert het probleem weer terug. Wil je alleen het symptoom wegwerken,

'Ik mis wetenschappelijke reflectie op aannames onder hun betoog'

of het probleem ook op organisatieniveau aanpakken? De antroposofische therapieën, hooikoortsmiddel Gencydo en euritmie-therapie bijvoorbeeld, zijn op te vatten als middelen die een fysiologisch leerproces op gang brengen, waardoor verandering optreedt in de organisatie van de fysiologische processen. Dat gaat meestal niet in een paar dagen, resultaat bereik je alleen door veel en lang te oefenen.

Interessant is dat we ditzelfde principe terugvinden in de gangbare immunotherapie van hooikoorts. Hierbij gaat men ervan uit dat er "gewenning" plaatsvindt, blijkbaar leert het organisme een vaardigheid in het omgaan met een lichaamsvreemde substantie. Ook hier is de optimale behandelingsduur drie jaar.

De reguliere zorg gaat veelal uit van "groepsgeoriënteerde diagnose, behandeling en effect". In de antroposofische gezondheidzorg houdt men ook rekening met nog andere, onderliggende factoren. Niet elke hooikoorts of depressie is antroposofisch hetzelfde en niet elke patiënt met dezelfde reguliere diagnose wordt daarom antroposofisch hetzelfde behandeld.

Oriëntatie op het individu

'Deze oriëntatie op het individu in diagnostiek en behandeling sluit aan bij de opvattingen binnen de vernieuwende wetenschapstak van de systeembioïologie, die laat zien dat er veel meer op maat moet worden gewerkt, omdat er nu eenmaal grote relevante fysiologische verschillen tussen mensen zijn. En ook epidemiologisch is het nog de grote vraag in hoeverre gemiddelde effecten, op groepsniveau in grote klinische onderzoeken gevonden en toepasbaar, gelden voor het individu.

Verder kun je ook kritisch kijken naar de organisatiekant van het onderzoek. Daar bestaat vaak een vicieuze cirkel: geen of onvoldoende bewijs en geen mainstream geneeskunde betekent veelal geen geld. Geen geld betekent geen onderzoek, en dat resulteert in geen bewijs en ontwikkeling. De antroposofische

gezondheidszorg heeft nog onvoldoende bewijs is dus nog untested. Bij velen wordt dit dan al snel tot "geen bewijs". Er is veel te weinig onderzoek gedaan om het verschil te maken.'

Wat Erik Baars, als lector Antroposofische Gezondheidszorg, ook behoorlijk steekt:

'De auteurs gaan heel makkelijk over de antroposofische gezondheidszorg heen. Ze noemen die "biologically implausible", en beschouwen haar als een "considerable risk". Terwijl wat zij schrijven over de mistletoe alleen al feitelijk onjuist is. We moeten de uitdaging aangaan om de werkzaamheid aan te tonen. Het debat aangaan, stelling nemen, verantwoording afleggen.

Met bijvoorbeeld het net opgerichte "ESCAMP" (Europese wetenschappelijke samenwerking voor antroposofisch-medische producten, red.) werken we binnen de antroposofische gezondheidszorg internationaal samen om goed onderzoek te doen naar *anthroposophic medicinal products*. We zullen wetenschappelijk zichtbaar moeten worden en onze krachten bundelen.

Mijns inziens moeten we internationaal in het complementaire veld de krachten bundelen om een gedegen publicatie te maken die weerwoord geeft en hout snijdt. Dat is veel werk dat veel geld kost. Maar er is geen andere weg.'

Antroposofische gezondheidszorg doet mee

Op de vraag wat het lectoraat Antroposofische Gezondheidszorg aan Hogeschool Leiden hierbij kan betekenen, komt Erik Baars over andere ontwikkelingen te spreken:

'Antroposofische gezondheidszorg heeft niet vanzelfsprekend een plek in het hoger onderwijs. Daarom is het een goed

Foto: Marianne Willems

teken dat dit lectoraat hier al drie jaar bestaat. Het hoger onderwijs in Nederland is in een dynamische ontwikkeling. In 2001 startte het eerste lectoraat, nu zijn er meer dan 450! Internationaal hebben deze eveneens een aparte status, ook in formele zin. Binnen de lectoraten wordt aan praktijkonderzoek gedaan, wordt kennis ontwikkeld, problemen in de beroepspraktijk gesignaleerd en opgelost, opleidingen verbeterd. Dat de antroposofische gezondheidszorg daaraan meedoet is pure winst. Het lectoraat heeft al de nodige resultaten geboekt, bijvoorbeeld twee goed bezochte jaarlijkse symposia over het praktijkonderzoek zelf. Eind dit jaar zal het thema *Gezondheid bevorderen* zijn. Dat speelt al decennia; ook hier kunnen we invoegen bij wat er al is. We mikken op gezaghebbende mensen binnen en buiten de antroposofie, zoals een Finse professor die salutogenese-onderzoek (salutogenese is het bevorderen van de eigen gezondheid, in plaats van alleen het bestrijden van ziekte, red.) heeft geïnventariseerd.'

Zorgprogramma's

Daarnaast ondersteunen we bijvoorbeeld met praktijkonderzoek de antroposofische gezondheidszorg in het ontwikkelen van transparante "zorgproducten", waarin de eigenheid van de antroposofische gezondheidszorg intact blijft. In een zorgprogramma worden alle uitgewerkte en samenhangende afspraken en activiteiten beschreven, die nodig zijn om een doelgerichte en planmatige hulpverlening te kunnen bieden aan een omschreven doelgroep. Zo wordt er bijvoorbeeld aan zorgprogramma's gewerkt voor patiënten die lijden aan hooikoorts, depressie, hechtingsstoornissen en kanker.

BOEKWINKEL OP HET WEB
WWW.ABC-ANTROPOSOFIE.NL
SNELLE LEVERING – RUIME KEUZE

TOEGANKELIJKE BROCHURES OVER
GEZONDHEID
VAN LICHAAM, ZIEL EN GEEST BELICHT
VANUIT DE ANTROPOSOFIE
WWW.GEZICHTSPUNTEN.NL TEL: 0321-339966

mode en basics
van biokatoen
Demeterwol
hennep, zijde, linnen
biologische babyuitzet

Obilot Natuurtextiel
www.obilot.nl
0575 - 517091
sinds 1982 – Groenmarkt 1 – Zutphen

En we helpen bij het verkrijgen van steeds beter bewijs van kwaliteit, veiligheid, effectiviteit en (kosten)effectiviteit van deze producten. Al deze kennis kan vervolgens weer terugvloeien in de opleidingen zodat deze steeds beter worden en steeds meer aansluiten bij wat nodig is in de beroepspraktijk. Een voorbeeld hiervan is het CQI-onderzoek, waarbij we volgens de huidige standaard een vragenlijst ontwikkelen waarmee we de klantervaringen met de antroposofische gezondheidszorg in kaart kunnen brengen. Straks zijn er gegevens van minimaal 4600 patiënten beschikbaar, waarmee ook het veld geholpen is. Inmiddels zijn twee zorgprogramma's over depressie en hooikoorts bijna helemaal klaar. Op termijn willen we dan een netwerkpoli oprichten, waarbij meerdere therapeutica zijn aangesloten die deze twee zorgprogramma's daar aanbieden. De uitvoering daarvan wordt met wetenschappelijk onderzoek begeleid door de hogeschool. Over een paar jaar heb je dan van honderden patiënten wetenschappelijke gegevens in de database.

Mijn ideaal zou zijn om voor elke discipline binnen de antroposofische gezondheidszorg een promovendus te hebben. Dan krijg je onderzoek van goede kwaliteit. En daarmee bied je Singh en Ernst weerwoord.'

Website lectoraat Antroposofische Gezondheidszorg Hogeschool Leiden: <http://www.hsleiden.nl/lectoraten/Antroposofische-gezondheidszorg/>

Met toestemming en licht bewerkt overgenomen uit: *Weleda Artsen Forum*, nummer 47, zomer 2010 ●

DEN HAAG BOUWT AAN EEN NIEUW THERAPEUTICUM

Op een nieuwbouwlocatie aan de Mient in Den Haag Zuid-West, 10 minuten fietsafstand van het 'stille' strand en dicht bij één van de twee vrije scholen wordt eind 2012 een zestigtal innovatief ecologische huizen en bedrijfsruimten gebouwd. Deze 'stedelijke nederzetting' is bijzonder omdat zij ontwikkeld werd, maar ook beheerd zal worden door toekomstige bewoners en gebruikers. Deze groep mensen, georganiseerd in Stichting Vormidabel, werkt samen met de architect, gemeente Den Haag en Vestia (woningbouwvereniging) om dit te realiseren. (zie hiervoor www.vormidabelwonen.nl)

Het is de bedoeling dat er mens- en milieuvriendelijke bedrijven gevestigd gaan worden, er is daarbij een ruime mogelijkheid om een Therapeuticum te vestigen.

In deze fase is nog veel inspraak mogelijk. Een klein groepje enthousiaste antroposofische zorgprofessionals oriënteert zich hier nu op. Wij zoeken artsen en therapeuten die in een multidisciplinaire omgeving willen werken, affiniteit hebben met - of opgeleid zijn binnen de antroposofische medische wereld en die aangesloten zijn bij hun desbetreffende beroepsvereniging. Voor verdere informatie kunt u contact opnemen met;

Gita van Duinen; gita7jas@hetnet.nl
Hildegard Veldkamp; veldkamp.hildegard@gmail.com

Waarde

In dit nummer begint Thom Kloes met een column waarin hij op lichte toon serieuze onderwerpen aansnijdt. Thom Kloes is een nieuw lid van de redactie en tevens bestuurslid van Antroposana, met in zijn portefeuille Public Relations en communicatie.

Hij is altijd zo nuchter. Donkere krullenbol, pientere oogjes. Een doorbijter, rechttoe rechtaan. Gezeten en amicaal. Gaat alleen naar de natuurvoedingswinkel als de vakantietoelage binnen is. Omdat het daar toch wel lekker ruikt en ja, je komt er dingen tegen die je niet bij de C-1000 ziet.

Zo ook dit keer, hij was er geweest. In een natuurvoedingswinkel. Voor de tweede keer in twee jaar.

'Vlak voor de kassa viel mijn oog op een soort broodplank', vertrouwt hij me toe, in een van stemmen gonzende hal. Wachtend op een workshop die over drie minuten zou moeten beginnen. 'Zo'n... hoe noemen jullie dat... zo'n organisch gevormd plankje, 35 centimeter lang en 2 centimeter dik.' Ik bewonder altijd zijn exactheid en oog voor details en profiteer daarvan, als collega. 'Ik schoof dat ding tussen mijn verse slakroppen en raapsteeltjes; weet je wat ik er voor moest neertellen?' Ik weet het niet. Zelf koop ik nooit broodplanken in natuurvoedingswinkels. Liever zou ik ze zagen uit boomstammen. 'Negenennegentig euro!' Hij fluistert het bijna, ontdaan, het geroezemoes in de hal wijkt er even voor. Beschuldigt hij mij nu dat ons soort mensen feitelijk maar vette afzetteren zijn, illusionisten? Nee, zijn oogjes zeggen wat anders. Is hij gewoon te beschroomd geweest om tegen een liefkijkend kassameisje te zeggen: 'Sorry, ik had de prijs niet gezien maar dit is te duur, ik leg hem even terug?'

Dat is denkbaar, ik ken zijn zwakheden.

Het moet bijna tijd zijn, maar vrijwel niemand nog maakt aanstalten de vergaderzaal in te gaan.

'Weet je waar mijn broodplank bijhoort?', vervolgt hij. Ik weet het niet, maar krijg een vaag vermoeden. 'Bij de slow-food traditie. Dat ding heeft een Boviswaarde van 17.000!'

Er resoneert iets in me. Iets van positieve energie, vitaliteit en verbondenheid. Ooit heb ik er iets over gelezen, was dat niet in *Vruchtbare Aarde*?

Meestal frons ik bedenkelijk

bij zulke informatie. Klinkt leuk die Boviswaarde, interessant. Maar hoe meet je zo iets? Met een pendel of zo?

Mijn blik zal meevoelend zijn. Hij, de rationele manager, was er in getuind, had te veel betaald voor een te hoge waarde.

Inmiddels loopt de hal langzaam zaalwaarts; de workshop gaat zo starten. Ik schuifel in de stroom mee.

'Wat is het onderwerp eigenlijk?', vraag ik hem, als we de zaal binnenkomen.

Het projectiescherm voorin geeft in kleurige letters antwoord:

Prof. Dr. J.S. Reinders (Bernard Lievegoed Leerstoel VU)
Echte kwaliteit valt niet te meten.

Thom Kloes

Turfvezel

Ik las het artikel van Diederick Sprangers in het aprilnummer van Antroposana over de issues rond elektromagnetische straling. Wat ik daarin miste was de vermelding van hoe de turfvezel daartoe oplossingen biedt. Rudolf Steiner kaartte aan dat de mens door de toenemende disproportionele blootstelling aan die straling niet meer normaal zou kunnen functioneren. Ook zei hij dat de turfvezel daartegen een bescherming kon bieden. Wellicht is het voor de lezers van belang meer te weten over de huidige bestaande mogelijkheden daartoe. Informatie hierover is te vinden op: <http://www.gaiageartworkz.com/producten/wat-is-en-wat-doet-turf-/index.html>
Patrick Steensma, Alkmaar

Minimumvergoedingen

Meermalen was in Antroposana te lezen dat een zorgverzekering iets is van 'samen doen'. En je neemt een verzekering voor als je ooit iets zou overkomen, en niet uit calculerend gedrag: haal ik met die of die aanvullende verzekering mijn kosten er uit? De vergoedingen voor alternatieve zorg in de Antroposana Aanvullende Polis (en alle andere verzekeraars?) kun je volgens mij in tegenstrijd noemen met beide bovenstaande ideeën. Alsof Antroposana en de Amersfoortse het als het ware van de verkeerde kant benaderen. Er wordt gesteld: 'kosten worden vergoed tot maximaal'. Socialer zou zijn: 'kosten worden vergoed vanaf minimaal'. Voor de huidige vergoede bedragen, zoals van € 150 die denk ik bijna iedereen zelf kan betalen, heb je geen 'samen doen' nodig. En met zulke bedragen die zo dicht bij de verschuldigde jaarpremie liggen, nodig je ieder weldenkend mens uit om te gaan

calculeren. Het gaat juist om die bedragen die je niet zomaar zelf kunt ophoesten, waarbij een collectieve verzekering nuttig is. Bijvoorbeeld als er kanker bij je wordt geconstateerd en je krijgt langdurig kostbare dingen voorgeschreven, zoals het antroposofische maretakmedicijn, juist dan is het fijn als je met de relatief kleine bijdragen van iedereen anderen kunt helpen in die hoge kosten. Dus zou je met het aspect van verzekeren is samen doen en juist voor onvoorziene ziektekosten, eerder moeten stellen: 'kosten worden vergoed vanaf'. Hoe je die bedragen zou moeten vaststellen laat ik aan deskundigen over. Daarnaast zou een fonds een logischere 'verzekeringsvorm' kunnen zijn dan een collectieve verzekering. Degene die antroposofische zorg wenst, stort daar een bepaald bedrag (naar inkomen?) in. En een ieder die geconfronteerd wordt met antroposofische zorgkosten die zijn draagkracht overstijgen, kan aanspraak maken op dat fonds.
G. Kaptein, Heiloo

www.atelierkeet.nl

seizoentafel
handwerk
kaarten
vilt en wol
webwinkel

Stichting Plegan
Organiseert in het NAJAAR 2010 weer de **Oriëntatiecursus verpleegkunde en antroposofie**

Data: 14, 28 september www.plegan.nl
5, 12, 26 oktober info@plegan.nl
2, 9, 16, 30 november Of Charles Lycklama à Nijeholt
en 7 december Assen 0592-867422

Kosten: € 590
Locatie: Driebergen (vlak bij het station) **De nieuwsbrief van Plegan ontvangen?**
Meld je aan via de mail.

gun uzelf
en uw geliefden
heerlijke kwaliteit en aandacht

www.weldaad.nl
info@weldaad.nl
038 454 2102

genieten van geuren

aromatherapie | geurverspreiders | natuurparfums | verzorgingsproducten

Minnezang van de Nieuwe Tijd
Pim de Groot

Landelijk soloprogramma 2010 / 2011
agenda en informatie : www.pimdeegroot.nl
(ook voor luisterfragmenten / bestellen van CD "Grenzeloos Licht")

Nieuwe hoofdredactie

Met ingang van dit nummer heeft Antroposana een nieuwe hoofdredactie. Deze taak wordt vervuld door twee personen, want het is letterlijk een 'duobaan'. Petra Essink en Michel Gastkemper stellen zichzelf hierbij aan u voor

Petra Essink: 'Boeiende verhalen over de zorg laten vertellen'

Foto: Pepijn Hielema

'Mijn verbinding met gezondheid is die via de voeding. Na mijn schooltijd studeerde ik Voeding van de Mens in Wageningen. Aanvankelijk ging die studie alleen maar over eiwitten, vetten, koolhydraten, vitaminen en andere stoffjes. Toen ik tegen het eind van mijn studie in contact kwam met de vakgroep biologische landbouw, werd het me snel duidelijk dat de manier waarop planten,

dieren en de aarde verzorgd worden, uiteindelijk de voedingskwaliteit bepalen en dus ook de gezondheid van mensen. Ik werkte als groepsleidster en kok op een antroposofische instelling voor verstandelijk gehandicapten, als docent biologie op een vrije school en als onderzoekster op het Louis Bolk instituut. De laatste jaren schrijf ik columns en artikelen voor verschillende tijdschriften. Voeding is nog steeds mijn specialiteit en heel vaak staan de begrippen levenskracht en vitaliteit centraal. Ik verheug me er op het veld van de antroposofische gezondheidszorg te leren kennen en de artsen, therapeuten, verzorgers en "cliënten" van deze boeiende manier van zorg in dit blad hun verhaal te laten vertellen.'

Michel Gastkemper: 'Een nieuwe traditie vestigen voor patiëntenbelangen'

Foto: Gea Jonker

'Toevallig of niet, maar ik ben vijftig jaar geleden geboren en getogen op het terrein van Ziekenhuis Zonnestraal in Hilversum. Dat bestaat tegenwoordig niet meer, maar is alleen een architectonisch monument. Mijn vader werkte er op kantoor en als receptionist, mijn moeder in de verpleging. Mijn zussen en broers hebben allemaal een klap van de molen meegekregen, als verpleegster, verlos-

kundige of mantelzorg. En ik kwam in de heilpedagogie terecht, waar ik acht jaar groepsleider was. Daarna heb ik me toegelegd op het schrijven en redigeren, in tijdschriften en in boeken. Ik werk nu al vijftien jaar als freelancer, gespecialiseerd in antroposofie. Na een redacteurschap van twaalf jaar bij het *Tijdschrift voor Antroposofische Geneeskunst*, voelt het heel vertrouwd om aan de andere kant van de balie te komen staan en me in te zetten voor Antroposana!

Saamhorig versus voordelig

Twee maanden na mijn aantreden als voorzitter van Antroposana op 1 januari 2006, kwam de vraag of ik het voorzitterschap van de Werkgroep Complementaire Zorgverzekeringen van Antroposana, zoals de werkgroep toen heette, op me wilde nemen. Ervaring met aanvullende polissen en antroposofische gezondheidszorg had ik volop; ik stapte in.

Het werden boeiende jaren met intensieve onderhandelingen in de complexe wereld van de zorgverzekeringen. In het begin 'bevochten' we voor onze collectiviteit onze eigen voorwaarden in een bestaande aanvullende polis van De Amersfoortse. En in die bestaande polis vielen de antroposofische therapieën voor de zorgverzekeraar onder de verzamelnaam 'alternatief'. Maar van alternatief, dat veel meer omvat dan antroposofische geneeskunde en therapie, werd heel veel gebruik gemaakt en dat had ook zijn weerslag op onze collectiviteit als het ging om polisvoorwaarden en premiehoogte. Daarbij speelde tevens leeftijdsopbouw van de verzekerden en intensiteit van de aanspraken een rol. Versmalling van het vergoedingspakket was onontkoombaar; het gaat om antroposofische gezondheidszorg. Die verzekerden, die graag breder alternatief verzekerd wilden zijn, zegden daarom hun polis op en ook hun lidmaatschap van Antroposana, voorwaarde voor deelname aan de collectiviteit.

We staan in de werkgroep ook regelmatig stil bij het vraagstuk van 'enerzijds het principe van de solidariteit en anderzijds het gegeven van de calculerende burger'. Veel van u zijn ook aangesloten bij de onze collectiviteit uit solidariteit: solidariteit met elkaar en met de antroposofische gezondheidszorg. Hoe kan je anno 2010 kijken naar het vraagstuk van de zorgverzekering?

In ons vorige blad zag u een eerste impressie van de hand van bestuurslid Andreas Reigersman en in het blad van oktober komt daarop een vervolg. Hij heeft in ons bestuur de portefeuille zorgverzekeringen op zich genomen en heeft ervaring in de verzekeringsbranche. Ik draag daarom deze zomer graag het stokje van het voorzitterschap van de werkgroep aan hem over. Wel blijf ik deelnemen aan de werkgroep; er liggen nog vraagstukken genoeg. Om een voorbeeld te noemen: er komt vanuit de overheid meer aandacht voor 'individu-georiënteerde zorg' en voor 'de competente patiënt'. Hoe kan dit zichtbaar worden en op welke wijze kunnen wij dit zichtbaar maken in de zorgverzekering?

En natuurlijk had ik voor u op deze plaats graag ook alvast een tipje van de sluier opgelicht voor de polis in 2011, maar dat is nog te vroeg. Informatie over het huidige declaratie- en financiële verloop van onze collectiviteit is nog niet beschikbaar. Ondertussen volgen wij de ontwikkelingen in de zorgverzekeringsmarkt op de voet. In ons blad van oktober volgt meer informatie.

Annemieke Jansen

Werkgroep Zorgverzekeringen Antroposana, voorzitter tot 1 augustus 2010

Jaspis

Dit voorjaar is er een nieuwe Antroposana afdeling met de naam JASPIS bijgekomen. De afdeling in oprichting voor Driebergen-Zeist en omstreken is voortgekomen uit een bijeenkomst in oktober 2009. Dit was een initiatief van Bernard Heldt, die sinds 2005 contactpersoon voor de regio Centrum is. Aan alle elfhonderd leden van Antroposana in Midden-Nederland is een brief gestuurd met de vraag of zij interesse hebben in een regionale patiëntenvereniging. Hierop reageerden negentig mensen positief. Uiteindelijk kwamen

tien mensen naar die eerste bijeenkomst. Niet veel, maar het werd wel een goede bijeenkomst met veel uitwisseling, met als gevolg dat er afgelopen januari een kerngroep gevormd is. Bernard Heldt is contactpersoon van JASPIS, die verder nog drie vrouwen sterk is. De steen Jaspis is heilzaam voor lichaam en geest. Ze werkt aardend en beschermend. Daarom kozen we haar als naam.

Agenda

Apeldoorn, vanaf woensdagavond 14 juli (4 avonden)

Stemwerkplaats – Beleven van rust, beweging en ruimte. Ontdek de diversiteit van je stem en de klank van de groep. Iedere avond een ander thema centraal. Zangervaring niet noodzakelijk!
Tijd: 19.00-20.30 uur
Data: 14/21/28 juli en 4 augustus
Kosten: € 9,- per avond
Plaats: Therapeuticum de Es, Glazeniershorst 159, Apeldoorn
Info/opgave: Veronika Simonett: T (06) 1086 5961 of veronikasimonett@klingklank.nl

Apeldoorn, vanaf woensdag 11 augustus (3 ochtenden)

Schilderen met acryl – heerlijk in 3-tallen aan een schilderij werken, figuratief of abstract, werkend vanuit verschillende thema's. Materiaal zelf meebrengen.
Tijd: 10.00-13.00 uur
Kosten: € 12,- per ochtend
Plaats: Therapeuticum de Es, Glazeniershorst 159, Apeldoorn
Info/opgave: Helga Scheltinga: T (0570) 61 82 52 (lieft voor 30/06 of na 01/08) of hemcatia@gmail.com

Apeldoorn, woensdagavond 18 augustus

Zomerse klankreis met duo DuRiKla – Reis mee met Carla Thierry en Veronika Simonett klank door tijd en ruimte heen – lekker liggen, ontspannen en genieten. NB: ruimte is beperkt, dus vol is vol! Graag matje en deken meenemen.
Tijd: 19.30-21.00 uur
Kosten: € 9,-
Plaats: Therapeuticum de Es, Glazeniershorst 159, Apeldoorn
Info/opgave: Veronika Simonett: T (06) 1086 5961 of info@durikla.nl

Meppel, 14 september (3 blokken van 10 dinsdagen)

Kunstzinnige jaarcursus, een jaar vol kunst, cultuur, muziek en natuurbeleving
Plaats: Catharinastraat 44, van 9.30 tot 15.30 uur. Kosten 375,- per blok.
Docenten: Astrid Heskamp en Charlotte Luijterink. T (06) 4084 8544 en (06) 4053 6802

Na de zomer starten we met lezingen. Onder meer over 'Kind zijn in deze tijd' en 'Mens zijn in het sterven'. De aankondiging hiervan vindt u te zijner tijd in de agenda op de website van Antroposana (www.antroposana.nl). Leden van de afdeling Jaspis worden per brief geïnformeerd.

Maria Rijkse

Driebergen, 14 en 18 september

Oriëntatiecursus verpleegkunde en antroposofie

Locatie: Pauluskerk, Rijsenburgselaan 2a, T: (0592) 85 34 62 www.plegan.nl

Eindhoven, 18 september

Symposium Biografie en Identiteit, ter gelegenheid van het 21-jarig jubileum van het Therapeuticum Mercurius in Eindhoven. Sprekers: Jeanne Meijs, Edmond Schoorel, Jacques Meulman, Harry Scholberg en Myriam Driessens. Met muzikale bijdrage.
Tijd: van 13.00 tot 17.30 uur in het Novaliscollege, Sterrenlaan 16, Eindhoven. Kosten: € 15,- Info: Henk Verboom, T: (06) 150 544 71, e-mail: henkverboom@hetnet.nl

Zoeterwoude, 17, 18 en 19 september

Wijpoortse hersteldagen, meditatieve aandachtsoefeningen (mindfulness), kunstzinnige therapie, gesprek en verpleegkundige therapie (baden, wikkels en inwijvingen). Bijkomen van alles. Begeleiding Ria Hoogendoorn en Toke Bezuijen. Praktijk Sherpa, Weipoortseweg 67, Zoeterwoude. T: (071) 58 02 600 www.weipoortsedagen.nl

Vlaardingen, 23 september

Lezing: **Wat is modern ziek zijn?** Wat speelt zich af in ons lichaam wanneer we ziek worden? Wat is gezondheid? Sprekers: Aart van Stel en Simone Schelling. Locatie: Therapeuticum Symphytum, Robert Schumanring 17, Vlaardingen. T: (010) 75 23 844 www.therapeuticumsymphytum.nl

Leiden, 12 november

'Gezondheid bevorderen', symposium georganiseerd door het lectoraat Antroposofische Gezondheidszorg. Met o.a. prof Lindström over 'Health promotion and salutogese', prof Moser over 'chronobiologie, ritmen en gezondheid' en Prof Kooreman over 'Kosteneffecten van health promotion'. Tijd: 9.30-17.00 uur. Info/opgave: www.hsleiden.nl, lectoraat.ag@hsleiden.nl

Antroposofische zorg goedkoper

Op dinsdag 8 juni kwam de Volkskrant met heel bijzonder nieuws. In de krant was een bericht over een nieuw onderzoek naar kosten van complementaire zorg opgenomen. 'Semi-alternatieve huisarts werkt "stuk goedkoper"' stond erboven. Het onderzoek bleek geëntameerd vanuit de Universiteit Tilburg en het lectoraat Antroposofische Gezondheidszorg aan Hogeschool Leiden. Twee dagen later bracht Antroposana het hierna volgende persbericht uit, met als titel 'Grote kostenbesparing door antroposofische zorg':

De antroposofische gezondheidszorg is in veel opzichten kostenbesparend in vergelijking met de reguliere zorg. Met recent wetenschappelijk onderzoek is aangetoond dat dit vermoeden van Antroposana, landelijke patiëntenvereniging antroposofische gezondheidszorg, klopt.

Onderzoekers prof. Peter Kooreman, hoogleraar gezondheidseconomie aan de Universiteit van Tilburg, en drs. Erik Baars, lector antroposofische gezondheidszorg aan Hogeschool Leiden, hebben aangetoond dat de kostenbesparing bij complementaire zorg gemiddeld 15% is ten opzichte van de reguliere zorg. Hiervoor is een verkennend onderzoek uitgevoerd onder 150.000 verzekerden van zorgverzekeraar Azivo. Dit onderzoek betreft antroposofische gezondheidszorg, homeopathie en acupunctuur. De kostenbesparingen zijn het hoogst bij patiënten in de leeftijd van 75 jaar en ouder bij praktijken van antroposofisch werkende huisartsen. In de antroposofische gezondheidszorg wordt door ouderen € 400 per kwartaal minder gedeclareerd dan in de reguliere zorg, een besparing van maar liefst 25%. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door minder gebruik van reguliere geneesmiddelen en minder doorverwijzingen naar ziekenhuizen. Waar de reguliere zorg gemiddeld € 1337 per verzekerde van 75 jaar en ouder kost, is dit voor antroposofische zorg slechts € 1088. Het is niet dat deze patiënten

onvoldoende zorg krijgen. Patiënten van een complementair werkend huisarts hebben zelfs een iets hogere levensverwachting dan patiënten van reguliere huisartsen. Volgens de onderzoekers worden de verschillen veroorzaakt door ander gedrag van zowel patiënt als arts.

Veelal gaan patiënten met een ernstige of chronische ziekte op zoek naar een behandeling, waarbij ze zelf iets aan hun gezondheid kunnen bijdragen. Juist deze groep patiënten komt vaak terecht bij een complementair werkend arts. Het aanspreken van het zelfherstellend vermogen van patiënten speelt hierbij een belangrijke rol. Of deze patiënten bewuster kiezen moet uit gedetailleerd vervolgonderzoek blijken, maar lijkt wel de hypothese.

Antroposana is verheugd over de resultaten van dit spraakmakende onderzoek. Dit onderzoek levert een belangrijke bijdrage aan het streven naar kostenbeheersing in de zorg. Hieruit blijkt dat ook in financieel opzicht een brede interesse in het veld van de antroposofische gezondheidszorg gerechtvaardigd is. Patiënten, die al langer ervaren hadden dat de door hen gewenste zorg kostenbesparend is, zien zich hiermee in het gelijk gesteld.

Antroposana zal meewerken aan de verspreiding van de resultaten en conclusies van dit onderzoek en pleit er voor dat dit resultaat breder vertaald wordt; zowel in het bestaande zorgaanbod als in de

ziekttekostenverzekering. Meer informatie over het onderzoek en Antroposana vindt u op www.antroposana.nl.

Lia Kemerink
directeur Antroposana

Plaatselijke afdelingen van Antroposana, juni 2010

Aquamarijn (Arnhem) Gerard Rotteveel (tijdelijk)
T: 026-3512712 E: garotteveel@tiscali.nl
Artaban (Hoorn) Piet van Vuure
T: 0229-214894 E: artaban@antroposana.nl
Artemis (Amersfoort) Teddy Vogel
T: 033-4632775 E: tvogell@wanadoo.nl
Duindoorn (Den Haag) Daniëla Oele
T: 070-3548737 E: duindoorn@antroposana.nl
Egelantier (Bergen) Etty Hebers
T: 072-589 73 83 E: ettyhebers@quicknet.nl
Eindhoven Jan Frima
T: 040-2450147 E: jfrima@kpnplanet.nl
Fryslân (Leeuwarden) Ria Dijkstra
T: 058-2664746 E: rietje_50@hotmail.com
Gouda vacant
Helianth (Rotterdam) Nynke Roukema
E: helianth@antroposana.nl
Hesperis (Amsterdam) Frank ten Have
T: 023-5478098 E: hesperis@antroposana.nl
Jaspis (Driebergen-Zeist e.o.) Bernard Heldt
T: 030-6953621 E: bernard@heldt.nl
De Keerkring (Haarlem) Bert van Westerop
T: 023-5272576 E: bvanwesterop@telfort.nl
De Linde (Tilburg) Richard Fischer
T: 013-4685371 E: ricfisch@gmail.com
De Maretak (Zoetermeer) Yvonne Meppelink
T: 079-3413100 E: yvonmep@kpnmail.nl
Meander (Breda) Hans van Gennip
T: 076-5878834 E: hansvangennip@gmail.com
Noordelijke afdeling (Groningen) Cia ten Brinke
T: 050-5263160 E: cia.tenbrinke@live.nl
Saga (Apeldoorn) Elisabeth Duisterhof
T: 055-5214161 E: eduisterhofassie@gmail.com
Symphytum (Vlaardingingen) Fred Blikkenhorst
T: 010-4743334 E: fred@blikkenhorst.nl
De Wilg (Alkmaar) Gerda Schoen
T: 072-5625175 E: dewilg@antroposana.nl
Zonneweg (Dordrecht) Thea van Veen
T: 078-6814535 E: secretariaat.zonneweg@antroposana.nl

Regionale afdelingen van Antroposana

Regio Centrum, Bernard Heldt
T: 030-6953621 E: bernard@heldt.nl
Regio Noord
Regio Noord-West
Regio Oost
Regio West
Regio Zuid (Brabant), Jan Frima
T: 040-2450147 E: jfrima@kpnplanet.nl
Regio Zuid (Limburg), Johan Littel
T: 045-5215407 E: johanlittel@xs4all.nl

Gastvereniging
VOAG (Leiden)
Tromp de Vries, T: 071-5416732 E: trompdevries@casema.nl

Ledenraadvergadering

Vlak voordat de zomerperiode haar intrede doet werd op 12 juni jl de halfjaarlijkse LRV gehouden. Veel nieuwe gezichten: mensen uit de afdelingen Eindhoven e.o., Saga-Apeldoorn, Symphytum-Vlaardingingen, uit de regio Centrum en de hoofdredactie van het tijdschrift deden hun intrede. Het thema van de ochtend handelde over de 'zorgdriehoek': zorgvrager – zorgaanbieder – zorgverzekeraar; hoe verhouden deze partijen zich in de afdelingen en landelijk tot elkaar? De afgevaardigden vinden het wenselijk, dat Antroposana 'tools' voor de afdelingen ontwikkelt om de relaties in deze driehoek verder vorm te geven. De afgevaardigden reikten een aantal wensen aan:

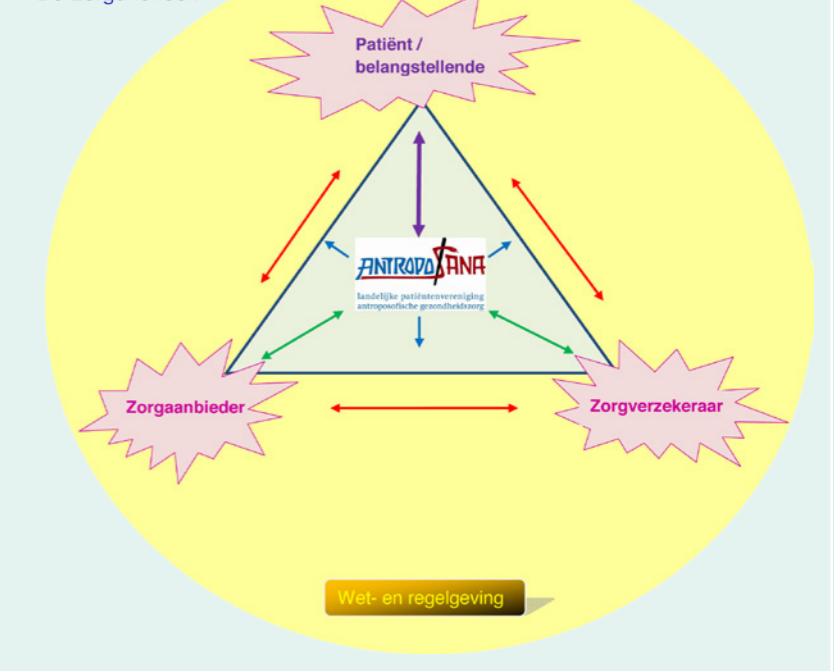
- ga door met deze landelijke uitwisselingsbijeenkomsten voor afdelingen
- communiceer de missie van patiëntenvereniging Antroposana zodanig, dat de afdelingen zich erin herkennen en waarmee ze zich kunnen presenteren naar zorgaanbieders en zorgverzekeraars
- geef aandacht aan de kwaliteitscriteria voor de antroposofische zorg
- biedt casuïstiek aan: best practises in een afdeling als voorbeeld voor andere afdelingen
- draag bij aan de ontwikkeling van zorgketens: zorgaanbodplan waarin verschillende disciplines samenwerken
- reik suggesties aan bij het verwijzingsvraagstuk

Uit deze lijst spreekt de grote wens van afgevaardigden uit de afdelingen dat Antroposana haar onderhandelingspositie in de driehoek verder uitbouwt. Het bestuur zal zich op de resultaten beraden en van zich laten horen. De zorg over de continuïteit van de antroposofische gezondheidszorg, werd treffend verwoord met de slotopmerking "het 'plezier', dat we als patiënten hebben van

de antroposofische gezondheidszorg zal doorwerken naar toekomstige zorgaanbieders om voor deze richting te kiezen". In de middag kwam het huishoudelijk deel aan bod. Afgevaardigden meldden hun afdelingswetenswaardigheden. Een nieuw afdelingsinitiatief zag het daglicht: Jaspis kreeg de status van aspirant afdeling; deze nieuwe afdeling is actief in Driebergen, Zeist en omgeving. Het bestuur droeg een nieuwe kandidaat voor als penningmeester: Theo Helling is unaniem benoemd. Harjo Walvis is unaniem herkozen als bestuurslid.

Het jaarverlag 2009 werd vastgesteld. Op basis van de jaarcijfers 2009 is de begroting 2010 inmiddels aangepast. Afgevaardigden werden geïnformeerd over actualiteiten in de samenwerkingsverbanden en over een persbericht dat Antroposana uitstuurde naar aanleiding van het onderzoek van Kooreman en Baars (elders in dit tijdschrift staat het onderzoek vermeld). Natuurlijk klonken ook de recente ontwikkelingen met betrekking tot de zorgverzekeringen en de antroposofische geneesmiddelen.

De Zorgdriehoek

Artikelen op de website

Wilt u niet alle edities van het tijdschrift Antroposana bewaren, maar wel de mogelijkheid hebben om artikelen terug te lezen? Sinds kort kunt u op de site van Antroposana de artikelen van ruim vijf jaargangen van het tijdschrift vinden. Kijkt u ook eens voor actuele ontwikkelingen of voor de agenda met plaatselijke activiteiten op de site. Het jaarverslag 2009 vindt u ook op de site.

Antroposofica

Onlangs heeft de Inspectie voor de Gezondheidszorg Antroposana per brief verzocht, bij het geven van informatie op de website aangaande het verkrijgen van geneesmiddelen uit het buitenland, zich te houden aan de Geneesmiddelenwet. Na beraad in de Stuurgroep Antroposofica is de informatie op de website over de manier van het verkrijgen van antroposofische geneesmiddelen aangepast. Wat het verzoek van Weleda aan de Inspectie aangaande de *Named-Patient Procedure* betreft, zijn de definitieve uitspraken van de Inspectie nog niet ontvangen.

Jaarverslag 2009

Met de grote veranderingen, die in 2008 in gang gezet zijn, was 2009 een jaar van consolideren, stabiliseren en verder vormgeven van de vereniging Antroposana.

Enkele blijken hiervan:

- Voor penningmeesters van afdelingen zijn richtlijnen en een format voor begroting en verslag ontwikkeld; deze maken het penningmeesterschap in afdelingen overzichtelijk, waardoor de drempel verlaagd wordt voor deze vaak lastig te vervullen bestuursfunctie.
- Het bestuur werd uitgebreid met twee nieuwe bestuursleden.
- De directeur raakte verder ingewerkt, bezocht en adviseerde een aantal afdelingen en zocht naar, soms nieuwe, verhoudingen tot de verschillende netwerken. Er werden enkele administratieve uren aan de werkor- ganisatie toegevoegd.
- De website heeft een verandering ondergaan en is daardoor meer gebruiksvriendelijk en up-to-date geworden.
- Initiatiefnemers in Eindhoven en omgeving hebben een nieuwe

afdeling opgericht; twee andere zijn een ontwikkelingsproces in gegaan.

- Aan het eind van het jaar telde Antroposana 7421 ledenadressen.

Kenmerkende activiteiten

In de afdelingen

- De afdelingsbesturen, de coördinatie- groepen of werkgroepen organiseer- den een breed scala aan activiteiten voor de leden. Dit varieerde van lezingen, open dagen, workshops tot contactgroepen.
- De meeste afdelingen hebben regelmatig contact met de zorgaan- bidders: artsen en therapeuten. Bij sommige afdelingen was dat intensief, bij enkele anderen verliep het contact moeizamer en is ondersteuning aan Antroposana gevraagd.

Zorgverzekering

- De collectieve ziektekostenver- zekering via De Amersfoortse, de Antroposana-polis, heeft flink moeten inboeten op de polisvoorwaarden voor wat betreft de dekkingen en vergoedingen. Toch werden ondanks de economische crisis alle antroposo- fische behandelingen en geneesmid- delen (conform polisvoorwaarden) vergoed, ook wanneer de antroposo- fische geneesmiddelen uit Duitsland via de *Schlossapotheke* verkregen dienen te worden. Behandelingen bij

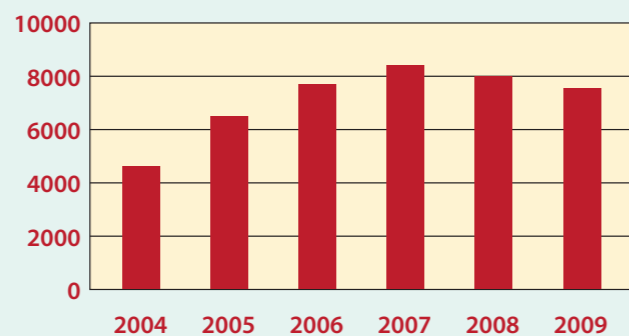
artsen Homeopathie werden even- eens vergoed, alsook behandelingen in vijf buitenlandse antroposofische klinieken.

- Enkele afdelingen onderhouden zelf, in samenspraak met de zorgaanbie- ders, contacten met zorgverzekeraars en treffen regionale regelingen, die uniek zijn.

Antroposofica

- Een aantal specifieke antroposofische geneesmiddelen – antroposofica genoemd – die sinds december 2008 niet meer in Nederland verhandeld mogen worden en via de *Schlos- sapotheke* verkregen kunnen worden, verkeerde in zwaar weer. Er zijn (voornamelijk door Weleda) gespreken gevoerd met de Inspectie voor de Gezondheidszorg en Weleda heeft bij de Bezwaarschriftencommissie een toelichting gegeven op haar bezwaar van afwijzing door IGZ voor het verkrijgen van een *Named-Patient Regeling* voor Digestodoron.
- Er is door de beide partijen Antro- posana c.s. en de Staat der Neder- landen (bij monde van IGZ) een mondeling pleidooi gevoerd in het Hoger Beroep in de Bodemprocedure. Op 9 december heeft de IGZ aan Wel- eda bericht, dat ze het verzoek voor de NPR af wijst en op 15 december heeft het Gerechtshof Antroposana in het ongelijk gesteld en geoordeeld,

Ledental aan het eind van de boekjaren

dat de minister mag weigeren een passende registratieprocedure te ont- werpen voor een bepaalde categorie antroposofische geneesmiddelen, die niet onder de homeopathische registratieprocedure vallen. In 2010 wordt in de stuurgroep beraadslaagd over hoe verder te gaan.

Landelijke bijeenkomsten

- Zinnvolle en levendige uitwisseling was er bij twee landelijk georganiseerde overleggen voor penningmeesters, evenals bij twee ledenraadsverga- deringen voor afgevaardigden van afdelingen.

Externe contacten

- In het Platform Antroposofische Gezondheidszorg treffen alle discipli- nes uit de antroposofische gezond- heidszorg elkaar, wat tot vruchtbare samenwerking leidde. Met deelname aan het Platform draagt Antroposana bij aan de inbedding van de patiën- tenvereniging in de antroposofische gezondheidszorg.
- Een 'tevredenheidsonderzoek' naar de ervaringen van patiënten met de eerstelijns Antroposofische Gezond- heidszorg wordt uitgevoerd door het lectoraat AG (antroposofische gezondheidszorg) van de Hogeschool Leiden in samenwerking met o.a. Antroposana. Met dit onderzoek wordt het meetinstrument CQI ontwikkeld voor de antroposofische gezondheidszorg.
- Politiek en maatschappelijk is er met het Patiënten Platform Comple- mentaire Gezondheidszorg (PPCG) gelobbyd om de complementaire gezondheidszorg beschikbaar en betaalbaar te houden. Onder andere bij het voorkomen van een wetsvoor- stel, waarbij BTW geheven wordt op complementaire zorg.
- In de voorlichting met betrekking tot het vaccineren van meisjes tegen

HPV, het Human Papilloma Virus dat baarmoederhalskanker kan veroor- zaken, en in de voorlichting over de Mexicaanse Griep heeft Antroposana in samenwerking met de NVAA (Neder- landse Vereniging van Antroposofische Artsen) de leden en andere geïnteres- seerden van informatie voorzien.

Dit is een greep uit de activiteiten van 2009. Mocht u belangstelling hebben voor het volledig verslag, dan kunt u dit vinden op de website www.antroposana.nl. Toch liever een papieren versie? Deze is telefonisch aan te vragen bij het secre- tariaat van Antroposana (033) 42 26 549 (ma-do, 9.00-13.00 uur).

Lia Kemerink
directeur

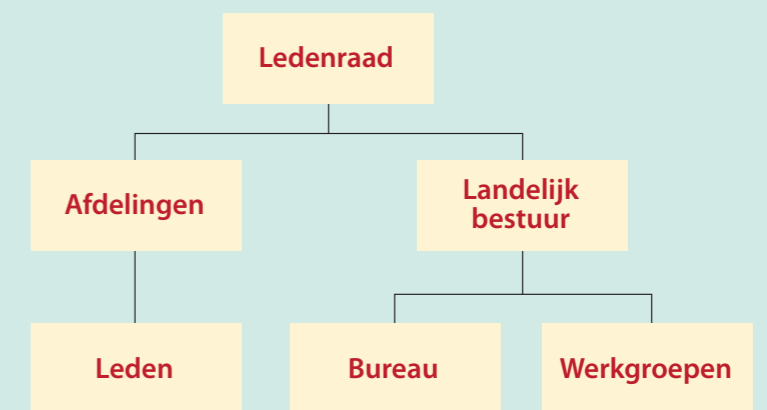
Vlnr: Harjo Walvis, Thom Kloes, Annemieke Jansen, Theo Helling, Andreas Reigersman

Bestuurssamenstelling

Met één vrouw en vier mannen sterk is het bestuur bijna voltallig. Naar een bestuurder (v/m), die de afdelingen wil vertegenwoordigen wordt nog gezocht. Weet u een geschikte kandidaat, laat dit dan aan ons weten. De huidige functieverdeling is als volgt: Voorzitter, directieverantwoordelijke, Stuurgroep Antroposofica,

Zorgverzekeringen, PAG, NPCF: Annemieke Jansen
Secretaris: Harjo Walvis
Penningmeester: Theo Helling
Zorgverzekeringen: Andreas Reigersman
PR en communicatie: Thom Kloes
Om een nieuw licht te laten schijnen op de positie en visie van Antroposana voert het bestuur momenteel strategiediscus- sies. Deze zullen resulteren in concrete beleidsdoelen.

Organogram Antroposana 2010

**Unieke
Vakantiehuisen** in Nederland
en Europa

**Meer dan 80.000
aanbiedingen!**

kijk op:

www.vakantiewoning-zoeken.nl
www.rookvrijevakantiehuisen.nl
www.nederland-vakantie.nu

Tel. 036 - 549 93 90

9.000 EXEMPLAREN
ANTROPOSANA MET
UW ADVERTENTIE?
ADVERTEREN@ANTROPOSANA.NL

de **Zonneboom**

*Cultuur Kunst Educatie
voor Ontwikkeling en Werk*

Kom op zaterdag 4 september naar een impulserende dag!
De mens in het midden: verbeter de wereld en begin samen.

Vrij Kunstzinnige Jaren – start september 2010

Geeft moed – inspiratie – vrijheid. Voor werk én toekomst!

Academie voor Sociale Kunst – start oktober 2010

Sociale wetmatigheden, gesprek en communicatie, biografie.

Impuls !!! – start oktober 2010

Dynamische oordeelsvorming, initiatiefkunde, sociale driegeleding.

Kijk voor meer informatie op www.zonneboom.nl

De Zonneboom • De Laat de Kanterstraat 5 • 2313 JS Leiden
E: info@dezoneboom.nl • I: www.dezoneboom.nl • T: 071 512 3137

Artsen & Therapeuten Uw praktijk in deze rubriek opnemen? Bel 06 486 237 41 of mail adverteren@antroposana.nl

Antroposofische geneeskunde

Roermond / Melick / Nuenen

Lou Crijns

Consultatief antroposofisch arts
Spreekuur volgens afspraak.
T: 0475 – 520 980

Rotterdam

Aart van der Stel

antroposofisch consultatief arts
Boy Edgarstraat 208
3069 ZA Rotterdam
telefoon 064631 1686
Spreekuur volgens afspraak.

Zaanstreek

**Centrum voor antroposofische
gezondheidszorg in de
Zaanstreek 'Raphaël'.**

Tjotterlaan 14c, 1503 LB Zaandam
075 6121028

Kunstzinnige therapie - beeldend

Bergen / Zaandam

Roos Bongenaar

kunstzinnig therapeut en pedagoog
Tjotterlaan 14c, 1503 LB Zaandam, 075 6121028
Tuindorppweg 21, 1862 VG Bergen,
072 5897797
E: rbongenaar@hotmail.com

Wageningen

Elske Hoen

Nienke van Hichtumstraat 20, 6708 SE Wageningen
T 0317-412996
E info@elskehoen.nl
W www.elskehoen.nl

Euritmitherapie

Rotterdam

José Vlaar 06-42212655

Katrin Beise 010-2263788

Euritmitherapeuten in het Therapeuticum Helianth
Vredeman de Vriesstraat 19-23, 3067 ZJ Rotterdam
www.helianth.nl

Warnsveld

Wieger Veerman

Praktijk voor euritmitherapie
Sint Martinusstraat 9, 7231 CK Warnsveld
Tel: 0575 572 124

Chirofonetiek

Zutphen

Mw. A.M. Petersen

Praktijk voor Chirofonetiek
Burgemeester Dijkmeesterweg 14
7201 AL Zutphen,
telefoon 0575 515 332
info@praktijkvoorchirofonetiek.nl
www.praktijkvoorchirofonetiek.nl

Kunstzinnige therapie - spraak

Zeist

Marion Maas

kunstzinnig therapeut spraak, coaching en drama
Molenweg 34, 3708 SC Zeist
T: 030 691 91 92

Psychosociale therapie

Arnhem

Hilde Hooiberg

Praktijk voor levens- en zingevingvragen www.digame.nu
T: 026-3621761 en 06 273 11 283

Bedum

Margje Vos

Praktijk voor Psychosynthese en Biografische
Coaching
Kwaliteit en bezieling in Leven Werk en Relatie
Thesingerweg 1, 9781 TR Bedum
T: 050-3010867 www.margjevoss.nl

Heemstede/Zaandam

Drs Lucia Pultrum

Praktijk voor werk- en levensvragen
tel 023-5450373, www.luciapultrum.nl
individuele psychosociale therapie, biografisch werken,
jobcoaching, loopbaanbegeleiding, relatietherapie,
zingevingsvraagstukken

Nijmegen e.o.

Herman Klaassen

Praktijk voor ouders met opvoedvragen en
levensvragen
Boomkruiper 13, 5831 DX Boxmeer
T: 0485578778 en 0629331170, E: h.a.m.klaassen@hetnet.nl, W: www.deouderconsultant.nl

Muziektherapie

Dearsum

Anne Marie van Hoeven

Nummer 32
8644 VS Dearsum
(0515) 52 19 38 www.ruimte-muziek.nl

Den Haag

Emilie de Lanoy Meijer

Lombokstraat 4, 2585 VP Den Haag
Tel.: 070-3281765
E-mail: edlm@casema.nl

Den Haag

Praktijk Muziek Speciaal

Praktijk voor Kunstzinnige Therapie Muziek
Zonnebloemstraat 44, 2565 RZ Den Haag
T: 070-3881201, Specialisme: Kind en Jeugd

Groningen

Gooyke van der Schoot

Balans-Muziek, praktijk voor Muziektherapie
Gerard Doustraat 91, 9718 RH Groningen
050-5278453 / www.Balans-Muziek.nl

Noordgouwe

Connie Alblas

Klinker Klankwerk & Muziektherapie
Ring 32, 4317 AB Noordgouwe
06-40366647, 0111-712045
muziek@deklinker.net, www.deklinker.net

Overige therapieën

Arnhem

Praktijk Marianne den Draak

026-442.28.24
haptotherapeute op antroposofische basis.
Burgemeestersplein 13, Arnhem
www.PraktijkDenDraak.nl

Den Haag

Ilmatar

Praktijk voor spel- en opvoedingsondersteuning
Micheline Miets, Van Bylandtstraat 59 2562 GJ Den Haag
06 49912144 (tussen 8u30 -9u30 en voice mail) info@spelenopvoeding.nl
www.spelenopvoeding.nl